

Rafał Graczyk\*

## DETAL ARCHITEKTONICZNY BUDYNKÓW JAKO ELEMENT IDENTYFIKUJĄCY MAŁE MIASTA WIELKOPOLSKI

### ARCHITECTURAL DETAIL BUILDINGS AS AN IDENTIFYING ELEMENT ON SMALL TOWNS THE WIELKOPOLSKA REGION

Region wielkopolski przez wieki rozwinął własny styl budownictwa i kształtowania detalu architektonicznego. Uwarunkowane było to przede wszystkim okresem rozbiorów Polski i podziałem Wielkopolski na dwie części. Wielkopolska została podzielona wynikiem kongresu wiedeńskiego pomiędzy Prusy i carską Rosję. Dwa nowe systemy polityczne sprawiły, że w tym samym obszarze zaczęły się rozwijać różne formy budownictwa. Obecnie można zauważyć pewne różnice w detalu i typach zabudowy. Decyduje to także o tożsamości i wizerunku miasteczek wielkopolskich. Niniejszy referat ma na celu wskazanie tych różnic i ukazanie różnorodności w kształtowaniu detalu architektonicznego małych miast Wielkopolski.

*Słowa kluczowe: detal architektoniczny, małe miasto, Wielkopolska,*

For centuries Wielkopolska region developed its own style building and shaping of architectural detail. These changes were mainly conditioned by the period of polish partitions and division this region on two parts. Wielkopolska region was divided between Prussia and Russia. New political systems made it in the same area start to develop various forms of construction.

Nowadays may notice some differences in the types of details and buildings. It also determines on the identity and towns image. This article aims to identify these differences and show the variety of architectural detail in the development of small towns in Wielkopolska region.

*Keywords: architectural detail, small town, Wielkopolska region,*

#### 1. Wprowadzenie do zagadnienia

Małe miasta Wielkopolski, mają zwarty i czytelny charakter. Widoczna jest wyraźna organizacja przestrzenna i kompozycja hierarchiczna. Życie społeczne

koncentrowało się przy zabudowie centralnej – śródmiejskiej. Związane to było z dniami targowymi oraz znajdującymi się w tej części obiektami użyteczności publicznej [1]. Według Tłoczka zmiany podziałów

\* Graczyk Rafał, dr inż. arch., Politechnika Poznańska, Wydział Architektury, Instytut Architektury i Planowania Przestrzennego.

administracji państwowej w okresie zaborów wpłynęły znacząco na rozwój sieci osiedleńczej [2]. Autor stawia tezę, że w Wielkopolsce w której w czasie ponad 100 lat zaborów funkcjonowały dwie różne administracje można doszukać się różnic w sposobach zabudowy i kształtowaniu detalu architektonicznego. Artykuł prezentuje zdaniem autora reprezentatywne detale architektury Wielkopolski, które się zachowały w małych miastach, współtworząc jej koloryt i wizerunek. Aby ukazać znaczące różnice jako reprezentatywnymi do badań, wybrano małe miasta położone w zaborze pruskim: Buk, oraz w zaborze rosyjskim: Stawiszyn.

## 2. Stan badań

W wielkopolskich małych miastach wyodrębnić można niezmiennie struktury urbanistyczne, które zachowały się z niewielkimi zmianami do czasów obecnych: obszar administracyjny (określona przestrzeń oraz czytelne granice), wyraźna skala miasta, czytelnie zdefiniowane centrum i obszar miejski [3]. Okresem, który najbardziej zaciążył na miastach Wielkopolski był najazd szwedzki w połowie XVI wieku oraz wojna północna mająca swoje miejsce w pierwszym ćwierćwieczu XVII wieku. Prawie wszystkie małe miasta z racji słabej obrony narażone były na działania wojenne. Wiele ze znaczących przed tym okresem miast w Wielkopolsce zostało zniszczonych [4]. Małe miasta Wielkopolski, wykazują określone podobieństwa. W części pld.-wsch. byłego zaboru rosyjskiego najwięcej jest miast od 2 do 5 tys. Na obszarach zaboru pruskiego występują miasta powyżej 5 tys. i więcej. Miasta zaboru pruskiego były zwarte, posiadały czytelny układ. Wszystkie znaczące obiekty użyteczności publicznej, przemysłowe i większość mieszkalnych była murowane: klinkierowe lub tynkowane – często z bogatym detalem. Początek XIX wieku, zapoczątkował dynamiczny wzrost ludności [5]. Jednocześnie był to okres rozbierania murów obronnych opasujących miasta i wykorzystaniu

zdobytego tym sposobem materiału budowlanego na budowę domów [8]. W zależności od wielkości miasta były to mury murowane z kamienia i cegły lub też nasypy ziemne. W wyniku tego nastąpiła ekspansja zabudowy na wolne obszary. Powstawać zaczęły nowe budowle o nowych niekrepujących już murami miejskimi założeniach przestrzennych i detalach.

Początek powstawania prawodawstwa budowlanego zaczął się kształtować w Wielkopolsce w okresie zaborów. Każde z państw miało własny system prawny, który przenosili na grunt nowych zdobytych ziem [6]. Kiedy Polska w 1918 roku odzyskała niepodległość jeszcze do 1928 roku, na obszarze kraju działały trzy różne systemy prawa budowlanego. Dopiero od tego czasu zostało uchwalone jednolite prawo budowlane [7].

## 3. Detal małych miast wielkopolski

Istotne znaczenie w kształtowaniu wizerunku miasta ma użyty lokalny budulec oraz detal architektoniczny budynków [8]. W większości przypadków są to elementy cokołów wykończeń gzymsu, zakończenia szczytów dachów i ścian szczytowych, zakończenia krokwi dachowych oraz wykonania boniowania ścian. Detalem architektonicznym jest także materiał budowlany odpowiednio obrobiony i użyty do budowy budynku. W przestrzeniach śródmiejskich małych miast wschodniej Wielkopolski dominuje budownictwo parterowe z poddaszem. Budynki są tynkowane z wykonywanym detalem w tynku. Spotyka się często zabudowania drewniane. Jeżeli chodzi o Wielkopolskę zachodnią, wysokości budynków są wyższe o jedną kondygnacją z poddaszem. Z reguły usytuowane są kalenicowo do wnętrza placu czy ulicy.

Pierwszym omawianym miasteczkiem wielkopolskim w którym różnice w kształtowaniu zabudowy i wprowadzonym detalu są widoczne jest Stawiszyn. Od XV do połowy XVII wieku Stawiszyn należał do jednych ze znaczniejszych miast w Wielkopolsce.

Było to miasto królewskie, w którym Kazimierz Wielki zbudował zamek obronny. Miasto położone na szlaku handlowym rozwijało się bardzo prężnie. Okres rozwoju miasta zakończyło zniszczenie miasta przez Szwedów. Miasto włączono do zaboru rosyjskiego po przegranych wojnach napoleońskich [9]. Pod względem liczby mieszkańców jest to najmniejsze miasto w Polsce. Charakterystyczny dla niego jest prawie niezmieniony układ Starego Miasta od czasów średniowiecznych. W mieście zabudowa pochodzi z XIX w. Nie zachowały się zabytki z lat wcześniejszych. W zabudowie można wyróżnić dom mieszkalny jednokondygnacyjny murowany z dachem skośnym z pierwszej połowy XIX w. Wokół otworu drzwiowego i na narożnikach posiada boniowanie wykonane w tynku. Boniowane były elewacje, naroża ścian, obramowania otworów. Jest to charakterystyczne zdobnictwo dla wszystkich wschodnich miast wielkopolskich.

Reprezentatywnym przykładem dla miast zachodniej części wielkopolski jest Buk. W mieście w 1858 roku wybuchł pożar, który zniszczył prawie całe śródmieście łącznie z rynkiem i przyległymi ulicami [9]. Obecna zabudowa rynku pochodzi z II poł. XIX wieku. Układ urbanistyczny Buku jest cały wpisany w rejestrze zabytków. Charakterystyczną budowlą Buku jest Ratusz z końca XIX wieku, zbudowany z cegły nietynkowanej. Można w sposobie kształtowania detalu doszukać się wzorów pochodzących ze wzornika Liebolda wydanego w Holzminden w 1891 roku [10]. Bardzo wiele znajduje się budynków murowanych ceglanych z wykorzystaniem cegieł o różnym stopniu wypalenia. Cegły mocniej wypalone i droższe w produkcji wykorzystywano do tworzenia różnych wzorów. Były to motywy geometryczne: kwadraty, romby, krzyże greckie. W budownictwie przeważnie dominował wątek forteczny, używany w drugiej połowie XIX wieku przy budowie fortec. Cegły w tym wątku

ułożone są warstwami wyłącznie główkowymi, przesuniętymi o pół szerokości cegły.

Monumentalny z bogatym detalem jest kościół Św. Stanisława w Buku projektu Karla Friedricha Schinkla, twórcy architektury klasycystycznej w Królestwie Pruskim. W kształtowaniu jego bryły i stosowaniu detali architektonicznych wyraźnie widać wpływy niemieckiego klasycyzmu.

Szeroko rozpowszechnionym w Wielkopolsce sposobem budowy i kształtowania detalu murów jest tzw: mur pruski. Nazwa nie jest adekwatna ponieważ w Polsce znany jest już od średniowiecza i często był spotykany w budownictwie w miastach oraz w zamkach. Rozpowszechnił w XIX w. na terenach wielkopolskich należących do Prus stąd wynika jego potoczna nazwa.

#### 4. Wnioski i zakończenie

Specyfika małego miasta wymaga wielu badań, którym towarzyszy rozpoznanie uwarunkowań lokalnych i urbanistycznych danego miasta. Pomimo wojen i pożarów, jakie przeszły przez miasta wielkopolskie w ubiegłych wiekach, część z nich zachowała do dziś wartościowe budynki i zespoły architektoniczne. Wyróżniają się one w skali miasta i charakterze zabudowy. Jak wykazano detal architektoniczny różni się w zależności od regionu a podział administracyjny pomiędzy dwoma kulturami zwiększa jego różnice w kształtowaniu formy. Aspekty prawne, zróżnicowane uwarunkowania społeczno-gospodarcze zadecydowały o charakterze zmian w architekturze miast. Z końcem połowy XX wieku, wraz z rozwojem infrastruktury technicznej i dynamiką budownictwa nastąpił proces przemian, który doprowadził do zaniku detalu architektonicznego. Zabudowę zastąpiono bezstylową architekturą osiedli mieszkaniowych w systemie prefabrykatów nie pasującą formą i skalą zabudowy. Taki stan rzeczy powoduje w nowopowstałej architekturze brak nawiązania do charakteru i tożsamości miast w Wielkopolsce.

W polskim ustawodawstwie brak jest wytycznych formalnoprawnych określających dobrą kompozycję, ład przestrzenny i funkcjonalność elementów składających się na wizerunek miasta. W przypadku małych miast, które muszą konkurować z większymi powinny być jak najbardziej atrakcyjne i powinny posiadać swój

regionalny koloryt. Prowadzone badania wykazują, że w polskich opracowaniach naukowych temat ten nie do końca został zbadany. Uboga literatura naukowa, może skłaniać do podjęcia szerszych badań nad tym problemem. Tym samym można by było wskrzesić tożsamość regionalną miast i miasteczek wielkopolskich.

## PRZYPISY

- [1] A. Kühnel, *Zasady budowy miast małych i miasteczek*, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Politechnicznego we Lwowie, Lwów 1918.
- [2] I. F. Tłoczek, *Miasteczka rolnicze w Wielkopolsce*, Budownictwo i Architektura, Warszawa 1955, s. 45.
- [3] H. Münch, *Geneza rozplanowania miast wielkopolskich XIII–XIV wieku*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1946.
- [4] J. A. Gierowski, *Historia Polski 1505–1764*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985, s. 191.
- [5] E. Małachowicz, *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w środowisku kulturowym*, Politechnika Wrocławska, Wrocław 2007, s. 429.

- [6] T. Biliński, *Prawo budowlane wczoraj i dziś*, Przegląd Budowlany, 2/2009, s. 24, [dostęp 4 maja 2012], [http://www.przegladbudowlany.pl/2009/02/2009-02-PB-24-29\\_Bilinski.pdf](http://www.przegladbudowlany.pl/2009/02/2009-02-PB-24-29_Bilinski.pdf), s. 24.
- [7] Dz.U. 1928 nr 23 poz. 202, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 lutego 1928 r. o prawie budowlanem i zabudowaniu osiedli, (dostęp 6 maja 2012) <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19280230202>.
- [8] R. Berek, *Miasteczko wielkopolskie jako zagadnienie fizjonomiczne*, Studioteka Zarysy, Poznań 1999, s. 29, 85.
- [9] J. Kwiatek, T. Lijewski, *Leksykon miast polskich*, Muza SA, Warszawa 1988, s. 65–66, 819.
- [10] D. Liebold, *Taschenbuch fur Bauhandwerker*, Holzmin- den 1891, reprint polski, *Budowle z cegły nietynkowanej*, Wydawnictwo Górnolesie, tab. 30b.

## BIBLIOGRAFIA

- Berek R., *Miasteczko wielkopolskie jako zagadnienie fizjonomiczne*, Studioteka Zarysy, Poznań 1999.
- Biliński T., *Prawo budowlane wczoraj i dziś*, Przegląd Budowlany, 2/2009, s. 24, (dostęp 4 maja 2012), [http://www.przegladbudowlany.pl/2009/02/2009-02-PB-24-29\\_Bilinski.pdf](http://www.przegladbudowlany.pl/2009/02/2009-02-PB-24-29_Bilinski.pdf).
- Gierowski J. A., *Historia Polski 1505–1764*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985.
- Kwiatek J., Lijewski T., *Leksykon miast polskich*, Muza SA, Warszawa 1988.
- Kühnel A., *Zasady budowy miast małych i miasteczek*, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Politechnicznego we Lwowie, Lwów 1918.
- Liebold D., *Taschenbuch fur Bauhandwerker*, Holzmin- den 1891, reprint polski, *Budowle z cegły nietynkowanej*, Wydawnictwo Górnolesie.
- Małachowicz E., *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w środowisku kulturowym*, Politechnika Wrocławska, Wrocław 2007.
- Münch H., *Geneza rozplanowania miast wielkopolskich XIII–XIV wieku*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1946.
- Tłoczek I. F., *Miasteczka rolnicze w Wielkopolsce*, Budownictwo i Architektura, Warszawa 1955.
- Dz.U. 1928 nr 23 poz. 202, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 lutego 1928 r. o prawie budowlanym i zabudowaniu osiedli, (dostęp 6 maja 2012), <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19280230202>.
- Rejestr zabytków województwa wielkopolskiego – (opracowanie KOBIDZ w Warszawie), (dostęp 18 maja 2012), <http://wosoz.ibip.pl/public/?id=37647>.